

HANSAS CHRISTIANAS ANDERSENAS IR FOLKLORINĖ PASAKA

ASTA GUSTAITIENĖ

Vytauto Didžiojo universitetas

Straipsnio objektas – Hanso Christiano Anderseno ir folklorinių pasakų sąveikos sąsajos ir sankirtos.

Darbo tikslas – atskleisti Anderseno smulkiosios prozos giminingumo ir sankirtų su folkloro tradicija *trajektorija*.

Pasitelkus analitinį, lyginamąjį ir hermeneutinį metodus, siekiama atskleisti Anderseno literatūrinės pasakos pasirodymo Danijoje XIX a. pirmojoje pusėje kontekstus ir prielaidas; išryškinti 7 Anderseno kūrybinių, besiremiančių folklorinėmis pasakomis, savitumą; palyginti Anderseno pasakos „Kiauliaganys“ (*Svinedrengen*) ir savo turiniu adekvačiausios folklorinės pasakos „Išdidė mergina“ (*Den stolte Jomfrue*) ištraukas; remiantis įvadinėje dalyje suformuluotais scheminiais folklorinės pasakos bruožais, nurodyti esminius Anderseno literatūrinės ir folklorinės pasakos tipologinius atitikmenis ir skirtynes.

Žodžiai raktai: aukso amžiaus tradicija, stebuklas, (ne)laiminga pabaiga, dramatismas, pasakojamasis stilius.

1. Įvadinės pastabos

Hansas Christianas Andersen gimė 1805 (mirė 1875) metais. Šįmet, minint rašytojo 200-ąją gimimo sukaktį, jo kūrybos reikšmė apmąstyta iš naujo. H. Ch. Andersen, sukūręs 6 romanus, 4 autobiografijas, 22 madingus tuo metu kelionių aprašymus¹, 46 veikalus dramos ir operos teatrui, 900 eilėraščių, parašęs didelį pluoštą laiškų ir dienoraštį, išvertęs 8 kūrybinius iš vokiečių ir prancūzų kalbų, palikęs 70 piešinių pieštuku, 250 tušu, daugiau kaip 1500 karpinių, apibendrintai laikomas suaugusiųjų rašytoju, daug rašiusiu ir vaikams². Didžioji Anderseno kūrybos dalis ne tik užsienio skaitytojams dėl vertimų stokos, bet ir patiems danams yra labai menkai pažįstama. Tradiciškai labiau vertinama jo smulkioji proza (190) – beveik visą gyvenimą rašyti kūriniai. Jie išversti daugiau kaip į 120 pasaulio kalbų, leidybos apimtimi ir populiarumu netgi gretinami su Biblija: Umberto Eco reikšmingiausių vertimų į esperanto kalbą sąrašė Biblija ir Anderseno smulkioji proza pateikiama greta³.

Viena įdomiausių šiuolaikinių Anderseno tyrinėtojų Inge Lise Rasmussen Anderseno ir Biblijos įtakos tendenciją išvelgia ir Italijoje⁴. Dar Hermanas Hesse Andersena, kartu su Jensu Peteriu Jakobsenu, Augustu Strindbergu ir Henriku Ibsenu, laikė žymiausių skandinavų rašytoju⁵.

H. Ch. Anderseno smulkioji proza dėl vyraujančio pobūdžio dažniausiai priskiriama literatūrinės pasakos žanrui, jos literatūriškumas, t. y. originalioji dalis, *prisklausoma nuo autoriaus* (E. T. A. Hoffmanno, O. Wilde'o, Anderseno ar kt.) *individualybės*, todėl kiekvieno literatūrinės pasakos kūrėjo sukurta pasaka įgyja vis kitokių bruožų, ir apie literatūrinę pasaką sunku kalbėti *apskritai*.

Antrasis literatūrinės pasakos pavadinimo sandas *pasaka* komplikuoja žanro orientaciją į suaugusį skaitytoją; su retomis išimtimis pasaka (pvz., L. Tiecko, Novalio, C. von Brentano, E. T. A. Hoffmanno romantinės pasakos) žmonių dažniausiai priskiriama tik vaikų literatūrai. Todėl, kalbant apie daugelį šiuolaikinių literatūrinių pasakų, beveik neišvengiamas patikslinimas, „jog yra rimtų ir ‘nevaikiškų’“ minčių⁶, jog kūrinio dalis, „kurią galima pavadinti „vaikams“, jos ne tik neišsemia, bet ir nėra svarbiausioji“⁷. Vaikiškumo ir nevaikiškumo suvokimo aspektas tiriant Anderseno literatūrinės pasakas yra labai svarbus. Nors jo kūriniai skirti tiek vaikams, tiek suaugusiesiems⁸, tyrimai Europos šalyse rodo (E. Koenders⁹, čeko F. Frölichio¹⁰ duomenimis), kad Anderseno smulkiųjų žanrų proza turi tendenciją *vaikiškėti*: dirbtinai supaprastinama kūrinių kalba, pakartotinai verčiami ir perspausdinami labiau vaikams skirti ankstyvojo laikotarpio kūriniai.

Apskritai smulkieji Anderseno kūriniai, rašyti 1835–1872 m., pagal orientaciją į skirtingo amžiaus skaitytoją yra skirstomi į tris grupes. Nuo 1835 iki 1840 m. daugiausia *vaikiški*; prie savo kūrinių tuo metu rašytojas rašo paantraštę: *Eventyr, fortalte for Børn* (‘Pasakos, papasakotos vaikams’). Apie 1840 m. paantraštė dingsta, ir nuo 1840 iki 1850 m. kūriniai vadinami tiesiog *pasakomis* (*Eventyr*); šio laikotarpio kūriniai skirti ir vaikams, ir suaugusiesiems, o jų subtilioji prasmė atsiskleidžia tik pastariesiems. Tokie yra romantiškai patetiškas „Varpas“ (*Klokken*, 1845) ir „Lakštingala“ (*Nattergalen*, 1843), kuriuose išreiškiama ir apmąstoma menininko misija, „Bjaurusis ančiukas“ (*Den grimme Ælling*, 1843) ir „Eglutė“ (*Grantæet*, 1844), alegoriškai atskleidžiantys žmogaus santykį su savimi ir to santykio projekciją į žmogaus likimą. Nuo šeštojo dešimtmečio pradžios ir iki pat mirties Andersen savo kūrinius įvardija visai neapibrėžtu *Eventyr og Historier* (‘Pasakos ir istorijos’) pavadinimu ir jie labiau orientuoti į suaugusiųjų auditoriją¹¹, ypač ši tendencija, Svendo Norrildo manymu, ryški nuo 1857 m.¹² Apskritai vėlesniuose kūrybos laikotarpiu Anderseno kūriniuose iš esmės nėra nieko, kas būtų nenatūralu ir, įprastą žodžio prasmę, stebuklinga. Paskutinius dvidešimt gyvenimo metų Andersen eksperimentavo su tekstais, ir taip atsirado „realistinės novelės, alegorijos, istoriniai vaizdeliai, lyriniai tekstai ir kt.“¹³ Šio laikotarpio kūriniams būdingas lyriškas stilius, filosofinė-simbolinė kalba ir muzikalumas. Natūralu, kad pakitus orientacinei kūrinių kryptiai Andersen turėjo ne tik pertvarkyti kūrinių turinį, bet ir suteikti jiems atitinkamą formą – tinkamiausią žanrą. Čia atkreiptinas dėmesys į išvalgią E. D. Hirscho mintį, jog „autoriaus sąmoningos intencijos kurti vieną ar

kitą žanrą yra itin svarbios, todėl turi būti žinomos ir atpažįstamos, nes be jų skaitytojas kūrinio žanrą suvoks kitaip nei jo autorius¹⁴. Jo manymu, toks skaitymas lems ir klaidingą kūrinio interpretaciją: interpretatoriaus nuomonė apie reikšmės pobūdį bus labai paveikta jo požiūrio į detales. Kitaip tariant, jei literatūros kritikas, skaitydamas vėlyvojo laikotarpio įvairiems smulkiosios prozos žanrams priskirtinus Anderseno kūrinius, juose ieškos tik siaurai suprastos pasakos konvencijų, neatsižvelgs į autoriaus intencijas, subtilioji kūrinų prasmė taip ir liks neatskleista. (Beje, rusų literatūrologai, remdamiesi Anderseno „Pasakomis ir istorijomis“, dar 1922 m. išleistoje knygoje¹⁵ gana vykusiai atrinko apsakymo ir jam artimų žanrų kūrinius.)

Kadangi literatūrinė pasaka, kaip žanras, aiškiai išsirutulijusi keičiant, stilizuojant ir transformuojant folklorinę pasaką, kalbant apie bet kurią literatūrinę pasaką, svarbu nustatyti adekvatų jos *santykį su folkloro tradicija* apskritai ir ypač kaip naudojamosi tradiciniais folklorinės pasakos bruožais – tuo, iš ko folklorinė pasaka atpažįstama kaip pasaka.

Pagal tai, kiek literatūrinė pasaka artima ar, atvirkščiai, tolima folklorinei tradicijai, skiriamos folklorinio stiliaus pasakos, groteskinės-fantastinės, visiškai neturinčios sąlyčio taškų su folklorine tradicija ir t. t. Vertinant folklorinės pasakos tradicijos ir individualumo santykį atsižvelgiama į kūrinio siužetą, siužetines-kompozicines struktūras, vaizdingumą, veikėjų charakterizavimo būdus, pasakojimo formas¹⁶. Svarbūs yra ir antriniai kūrinio elementai: peizažas – išplėtotas jis ar ne, spalvų gama, baigiamosios kūrinio frazės. Į tai atsižvelgus, pavyzdžiui, Tuvės Janson literatūrinė pasaka vertinama kaip „absoliučiai autorės sumanyta, folkloro patirtimi beveik nesiremianti pasaka“¹⁷.

H. Ch. Anderseno ir danų folklorinės pasakos tarpusavio sąveikų problematikai ištirti, ypač XX a., buvo skiriama daug dėmesio, ji domina tiek literatūrologus, tiek folkloristus. Beveik visi žymiausi Anderseno tyrinėtojai (P. Rubowas, N. Kofodas, J. de Mylius, E. Bredsdorffas) savo studijose pabrėžė, jog Anderseno santykis su folklorine pasaka yra dvikryptis: rašytojo kūrybą veikė folklorinė pasaka, tačiau ir jo literatūrinė pasaka darė poveikį folklorinei danų pasakai (Anderseno gyvenamuoju laikotarpiu labiausiai buvo koncentruojamasi į folkloro rinkimą ir publikavimą)¹⁸. Pasak P. Rubowo, laikui bėgant, Andersenai labai atitolo nuo folkloro klišių ir motyvų, bet, susikūręs savų, atsidūrė jų nelaisvėje¹⁹. Daug dėmesio Anderseno santykiui su folkloru išryškinti skyrė Georgas Christensenas, Bo Grønbechas, Ingvild Alnæs, Bengtas Holbeckas, o Johannes Møllehave knygoje „H. Ch. Anderseno druska: apie H. Ch. Anderseno pasakų humorą“ (*H. C. Andersens salt: om humoren i H. C. Andersens eventyr*) atskleidė, kaip rašytojas *pasinaudojo* folkloro ištekliais kurdamas humoristines situacijas, personažus ir t. t.²⁰ Viena įdomiausių tik šiai problematikai skirtų studijų yra 1989 m. išleista Else's Kofod knyga „Laukinės gulbės ir kitos folklorinės pasakos“ (*De vilde Svaner og andre folkeeventyr*). Joje koncentruojamasi į tas septynias Anderseno pasakas, kurias jis girdėjo būdamas vaikas. Beje, kai kurie folkloristai griežtai vertina Anderseno literatūrinę pasaką. Antai Lauritsas Bødkeris mano, kad Anderseno smulkiosios prozos kūriniai, žvelgiant į juos folkloristikos požiūriu, neturi jokios vertės, nes iškraipo nusistovėjusį folklorinei

pasakai būdingą pasakojimo pobūdį²¹. Naujausiuose Anderseno ir folkloro tyrinėjimuose šį klausimą linkstama vertinti triguboje perspektyvoje. Pavyzdžiui, Anna Karlskov Skyggebjerg, kalbėdama apie Anderseno pasakos specifiką, straipsnį pavadina „Nuo folklorinės pasakos per literatūrinę pasaką į metapasaką“. Metapasaka ji įvardija šiuolaikinių, visų pirma danų rašytojų kūriniais, kuriuose *žaidžiama* ne su tradicinėmis folklorinės pasakos konvencijomis, bet su Anderseno *atrastais* pasakų modeliais, suplakant juos su humoru ir grotesku (straipsnyje autorės daugiausia kalbama apie R. T. Kidde 2003 m. išleistą kūrinių „Nepadorios pasakos“ – *Ækle eventyr*)²².

Kaip matyti, Anderseno ir folklorinės pasakos sąveikų ir sankirtų tematika yra itin plati ir *matoma* iš daugelio perspektyvų, todėl straipsnyje bus atsiribojama nuo detalios žanrinės Anderseno smulkiosios prozos charakteristikos, kryptingai analizei renkantis jo literatūrinę pasaką, taip pat nuo specifinių teorinių tiek literatūrinės pasakos, tiek folklorinės pasakos žanro klausimų, o remiamasi apibendrintai su folklorine pasaka siejamomis scheminėmis konvencijomis:

1) folklorinė pasaka tradiciškai suvokiama kaip netikroviškas, žodžiu plintantis, apibrėžta struktūra (pasikartojanti pradžia ir pabaiga) ir daugiažanriškumu pasižymintis kūrinys (pasakos apie gyvūnus, stebuklinės, legendinės, novelinės ir pan.);

2) paprastais siužetais reiškiamas universalus turinys; turi laimingą pabaigą;

3) nėra psichologizmo – nesiaiškinama, ką personažai mąsto ar jaučia;

4) pasakos realybėje gali atsitikti bet kas ir tam nereikalingas specialus paaiškinimas;

5) pasaka dažnai konstruojama remiantis situacijų pakartojimu (paprastai 3 kartus), neretai dalykai kartojami 3, 6, 9 ar 12 kartų (maginiai skaičiai);

6) realybė turi fantastikos bruožų, o fantastika nesiskiria nuo realybės;

7) veiksmo laikas – praeitis, veiksmo vieta – nekonkreči, sąlygiška;

8) veikėjai – tipiški, jiems būdingi vertinamąją konotaciją turintys vardai ir t. t.

2. Anderseno pasakos atsiradimo Danijoje kontekstas ir auditorija

XIX a. pirmoji pusė yra Danijos „aukso amžius“ – laikas, kai suklestėjo daugelis kultūros, mokslo, švietimo sričių. H. Ch. Anderseno gyvenamuoju laikotarpiu buvo ypač atsigręžta į liaudies kultūrą, labai intensyviai renkamas ir tiriamas folkloras, daug dėmesio skiriama liaudies pasakai. Pavyzdžiui, įžymus danų mokslininkas Matthias Wintheris 1823 m. išleido „Danų liaudies pasakų rinkinį“, šia kryptimi daug nuveikė Christianas Molbechas, Svendas Grundtvigas ir kt. (Danijoje dabar yra maždaug 5 tūkstančiai liaudies pasakų variantų.) Folklorinių pasakų populiarumą rodo ir dėmesys verstiniams Jacobo ir Wilhelmo Grimmų pasakų variantams – nuo 1821 iki 1875 m. jos buvo išleistos net septynis kartus. Kita vertus, tuo pačiu metu tapo madinga, taip pat ir pelninga kurti literatūrinę pasaką. Tokių kūrinių poreikis buvo didžiulis. Jų reikėjo gerų šeimų motinoms ir tarnaitėms, kad turėtų ką paskaityti mieliems vaikučiams prieš miegą, jiems pralinksinti. Jau prieš Anderseną vokiečių romantikų pavyzdžiu literatūrinę pasaką mėgino kurti daugelis žymių danų rašytojų, kaip antai: Johano Wolfgango Goethe's bičiulis Adamas Øehlenschlägeris, Bernhardas Severinas Ingemannas, Thomasine Gyllembourg ir kt.²³ Vienintelis neigiamas aspektas – nelabai palankus pasakos, kaip žanro, vertinimas didaktiniu

požiūriu. Pasakos žanrą ypač kritikavo tuo metu populiarus egzistencinio ir etinio realizmo atstovas Poulas Martinas Mølleris (jo kūrinys *En dansk Students Eventyr* ('Danų studento pasaka') puikiai iliustruoja perėjimą nuo romantizmo prie realizmo). Jis apskritai kritikavo romantizmą, bet ypač nemėgo pasakų ir teigė, kad vaikai neturėtų jų skaityti ir mokytusi tik iš gyvenimo. P. M. Møllerio idėjos nebuvo vienišos: Anderseno išleista pirmoji pasakų knyga buvo kritikuojama dėl to, kad atitolinanti vaiką nuo realaus gyvenimo.

H. Ch. Anderseną, iki 1835 m. išleidęs ne vieną kūrinį ir nuolatos populiarėjantis, neatsispyrė pagundai išbandyti save kaip pasakų kūrėją. Įprasta Anderseno smulkiosios prozos charakteristiką pradėti premisa, jog smulkiosios prozos rašytojo karjerą jis pradėjo kaip pasakų, girdėtų vaikystėje, rašytojas. 1837 m. leidžiamos pasakų knygos išangos žodyje jis rašo, kad perpasakodamas kadaise girdėtas pasakas elgėsi visiškai laisvai, pakeitęs tai, kas, jo manymu, turėjo būti pakeista, ir leidęs *fantazijai paryškinti išblukusias spalvas*. Kurdamas į folklorines pasakas orientuotus kūrinius, rašytojas vadovavosi ne rašytiniais šaltiniais (tokių faktų neaptikta), bet tik seniau girdėtais folklorinių pasakų variantais. (Beje, daugiausia danų folklorinių pasakų jis išgirdo lankydamasis Odensės ligoninėje, kurioje dirbo jo tėvo mama – močiutė.) Anderseną savo užrašuose yra minėjęs, kad jis yra perkūręs devynias folklorines pasakas: „Skiltuvas“ (*Fyrtøjet*, 1835), „Klausas ir Klauselis“ (*Lille Claus og Store Claus*, 1835), „Kelionės draugas“ (*Reisekammeraten*, 1836), „Laukinės gulbės“ (*De vilde Svaner*, 1838), „Kiauliaganys“ (*Svinedrengen*, 1842), „Jonas kvailys“ (*Klods-Hans*, 1855), „Ką senukas padarys, viskas bus gerai“ (*Hvad Fatter gjør, det er altid det Rigtige*, 1861). Pats rašytojas šiai tiesiogiai į folklorinę pasaką orientuotai savo kūrinių paradigmą priskyrė dar du kūrinius: „Karalaitė ant žirnio“ (*Prindsessen paa Ærten*, 1835) ir „Rojaus sodas“ (*Paradisets Have*, 1839). Tyrinėtojai nerado šių paskutinių pasakų folklorinių atitikmenų, todėl jos buvo pripažintos kaip paties Anderseno sukurtos.

Minėtiesiems septyniems Anderseno kūriniams folkloristai randa po kelis prasmės ir raiškos požiūriu panašiausius folklorinių pasakų atitikmenis: pasaka „Skiltuvas“ (artimiausios folklorinėms pasakoms „Trikampė skrybėlė“ – *Den trekantede Hat*, „Paslaptingas ženklas“ – *De hemmelige Kjendetegn*), „Kvailys Jonas“ („Jasperas ir princesė“ – *Jesper og Prinsessen*, „Mergaitė, kuri buvo suviliota žodžiu“ – *Pigen, der blev bunden I Ord*), „Laukinės gulbės“ („Sesuo ir 12 brolių“ – *Søsteren og de 12 Brødre*, „Septynios laukinės gulbės“ – *De syv Vildaender*), „Kelionės draugas“ („Miręs tarnas“ – *Den døde Tjener*, „Miręs padėjėjas“ – *Den døde Hjælper*), „Ką senukas padarys, viskas bus gerai“ („Ar tu nenupirktum“ – *Vil du ikke købe*, „Ar nepamainytume“ – *Sa kan vi jo bytte*, „Mainų prekybininkai“ – *Byttehandlerne*), „Klausas ir Klauselis“ (*Skjælmen og Narrene, Jørgen Gaardbo og Hornsyld Maendi*), „Kiauliaganys“ („Išdidi princesė“ – *Den stolte Prinsesse*, „Rusas princas“ – *Den russiske Prins*).

Ką Anderseną daro su folklorinių pasakų, kuriomis remiasi, siužetu?

Pirmiausia jis itin koncentruojasi prie gamtos aprašymų, kurie turi paryškinti tam tikrus pasakotojui reikšmingus niuansus. (Folkloro tradicijoje tai nėra būdinga –

susitelkiama ties įvykiu, siužetine linija.) Šia prasme ypač svarbūs Anderseno kūriniai „Kelionės draugas“ ir „Laukinės gulbės“. Be to, fantastinės gamtos jėgos, kurios tradiciškai folklorinėse pasakose vaizduojamos negatyviai, nes buvo nesuprantamos ir kėlė baimę, Anderseno pasakų variantuose yra aprašomos kaip pozityvios jėgos („Klaugas ir Klauselis“, „Kelionės draugas“). Pasakos „Ką senukas padarys, viskas bus gerai“ išangoje labai detalčiai aprašoma pirkia – tai buvo visai nereikšminga tokio namo gyventojams, kurie dažniausiai ir būdavo folklorinių pasakų pasakotojai. Jie tiesiog nekreipdavo dėmesio į detales, be to, logiška, kad ir nematydavo reikalo smulkiai aprašinėti savo pirkia:

Tau, žinoma, teko būti laukuose; be abejo, ten esi matęs senų, aplūžusių triobelį su šiaudiniais stogais. Stogai apaugę samanomis ir žolėmis, o ant gūbrio būtinai gužo lizdas. Jų sienos pakrypusios, langeliai žemučiai, ir tik vienas yra taip įtaisytas, jog galima atidaryti. Krosnys išsidavusios į orą lyg kokie stori pilveliai. Alyvos auga persisvėrusios per tvorą, o po jų šakomis, prie pat tvoros, telkšo klanas, ten maudosi keli ančiukai. Prie triobelės bus ir su grandine pririštas šuva, tas nieko nepraleidžia nelojęs²⁴.

Maža to: Anderseną apibūdina ne tik pagrindinius, bet ir šalutinius kūrinių personažus, o tai tradicinei folklorinei pasakai nebuvo būdinga; charakterizuojama tik tada, kai charakteristika turi įtakos veiksmui. Ypač tai ryšku kūrinyje „Jonas kvailys“. Čia apibūdinamas ne tik trečiasis brolis, bet ne mažiau dėmesio skiriama ir kitų dviejų brolių charakteristikoms: pirmasis atmintinai mokėjo lotynų kalbos žodyną, galėjo papasakoti trejų metų senumo laikraščių žinutes, o antrasis žinojo cechų įstatymus, galėjo pasakyti, kaip turi elgtis meistras, gražiai siuvinėjo, turėjo geras rankas, puikų skonį ir pan. Pasakoje „Skiltuvai“ gana detalčiai apibūdinami kareivio draugai, nė minutę nuo jo neatstojuojantis kareiviui esant turtingam, bet „nepajėgiantys“ į jo palėpę laiptais užlipti šiam nuskurdus.

Apie 1800 m. Danijoje gyvavusios folklorinės pasakos gerai atspindėjo žmonių skurdą, tradiciškai aukščiausios vertybės to laiko žmonėms buvo maistas ir drabužiai. Dėl to folklorinėje pasakoje „Išdidi mergina“, kurios pagrindu Anderseną vėliau parašys pasaką „Kiauliaganys“, siektinos vertybės princesei yra laikrodis, grojanti dėžutė ir veidrodis. Anderseno kiauliaganys, norėdamas atkreipti princesės dėmesį, renkasi egzotiškesnius dalykus: kvapus skleidžiantį puodą ir gražiai grojančią tarškynę. Kūrinyje „Ką senukas padarys, viskas bus gerai“ senutė, sužinojusi, kad senukas mainais gavo žąsį, sušunka: „Nejau išties ant mūsų stalo puikuosis šv. Martyno žąsis?“ (*Skal vi virkelig have Mortensgas i år, lille Fatter?*). Tai laikais švento Martyno žąsis neturtingam kaimo žmogui buvo neįsivaizduojamas dalykas. (Folklorinėse šios pasakos versijose kiekvienas senuko išmainytas daiktas matuojamas tik praktinio kasdienos naudingumo matu.)

Beveik visose septyniose pasakose Anderseną sušvelnino su žmonių seksualumo raiška susijusius epizodus. Antai „Kiauliaganyje“ princesei tenka tik bučiuotis su kiauliaganiumi, užuot gulus su juo į lovą ir pastojus, kaip nutinka atitinkamose folklorinėse pasakose. Kūrinio „Klaugas ir Klauselis“ pradžioje viena namie likusi žmona su vargonininku bendrauja nesant vyrui tik todėl, kad šis nemėgsta vargonininko. Apie intymius jos ryšius su vargonininku, skirtingai nei panašiose

folklorinėse pasakose, neužsimenama. Folklorinėje pasakoje „Kelionės draugas“ trolis su princese parodomi kaip meilužiai, kaip tik taip jie ir elgiasi. Anderseno pasakos versijoje princesė teturi *pagalvoti* apie trolio galvą. Pasakoje „Laukinės gulbės“ aprašant princesės ir karaliaus ryšius jų intymūs santykiai taip pat neryškinami, nors netiesiogiai ir numanomi; princesė, kitaip nei folklorinėse pasakose, netampa nėščia ir nepagimdo vaikų, o vienintelė kiek intymesnė scena – prie karaliaus peties priglausta princesės galva. Net ir pasakoje „Jonas kvailys“ Anderse- nas pakeičia folklorinėje pasakoje pernelyg akivaizdžias aliuzijas į lytinį aktą²⁵. Nepaisant šių Anderseno pastangų, jis už pasaką „Klausas ir Klauselis“ buvo dau- giausia kritikuojamas kaip tik dėl minėtos valstiečio žmonos ir vargonininko ben- dravimo vyrui nesant scenos. Buvo teigiama, esą panašias scenas skaitančio vaiko suvokimas apie garbingumą nedidėjas²⁶.

3. Dviejų pasakų analizė

Toliau bus pateikiamos nedidelės, siužetiškai artimos folklorinės pasakų „Išdi- di princesė“ ir Anderseno „Kiauliaganys“ ištraukos. Jų analizė atskleis literatūrinė- je pasakoje atsiradusius būdingus kalbos pasikeitimus.

Folklorinės pasakos „Išdidi princesė“ ištrauka (sakiniai sunumeruoti mano – A. G.):

1. Men hun gik lige godt og spekulaerede paa dether skjonne Ur, hun havde saa inderlig Lyst til det. 2. Saa siger hun til hendes Piger igjen, om de tykte ikke det kunde gaa an, naar de satte tolv Stole langs med Sengen, og der sad saa en af dem paa hver af Stolene med et Lys I sin Haand. 3. Jo, de raadte hende jo til det, de vidste nok, Hvad Prinsessen onskede. 4. Der kommer straks en afsted ned til ham og skulde hilse fra Prinsessen, te han maatte komme ad Aften, og han moder da ogsaa med Uret. 5. Hun gaar I Sengen og laegger sig over til vaeggen saa taet, som hun kunde, og ham bliver befalet, te han skal laegge sig ved Stokken, saa naer, som han kan. 6. Og han snorksover straks, som han kommer I Sengen. 7. Nu havde hendes Piger jo vaaget to Naetter, og de begynder at falde I Sovn <...>. 8. Men der blev ikke kaldt ad Pigerne, og hvodan det var sa gaaet til, til det blev Dag, det ved a ikke af²⁷.

[‘1. Bet ji nuėjo ir mąstė apie tą puikų laikrodį, kurio ji taip nepaprastai troško. 2. Taip, pasakys ji vėl savo merginoms, kad jos nesitrauktų nuo ratu aplink lovą sustatytų dvylikos kėdžių, jos taip ir susėdo, kiekviena rankoje laikydama žvakę. 3. Taip, pačios ir patarė prin- cesei tai daryti, jos gerai žinojo, ko ji trokšta. 4. Viena iš jų pakilo ir nuėjusi pas jį perdavė princesės linkėjimus ir tai, jog vakare galįs ateiti, bet būtinai su laikrodžiu. 5. Ji atsigulė į lovą ir prisiglaudė prie sienos taip stipriai, kaip tik galėjo, o jis buvo nustumtas kaip įmano- ma arčiau prie lovos krašto. 6. Ir jis, vos įlipęs į lovą, užknarkė. 7. Jos tarnaitės juk jau buvo nemiegojusios dvi naktis, todėl pamažu užmigo <...>. 8. Tarnaitės taip ir nebuvo pakviestos, o kaip atsitiko, kad iki išaušus rytui jos visos buvo palikusios savo vietas, niekas nežino.’]

Anderseno pasakos „Kiauliaganys“ ištrauka:

1a. „Jeg tro, han er gal“ sagde prinsessen, og sa gik hun, men da hun havde gaet et lille stykke, sa blev hun staende. 2a. „Man ma opmuntre kunsten“ sagde hun, „Jeg er kejserens datter“. 3a. Sig ham, „han skal fa ti kys ligesom I gar, resten kan han tage hos mine hofdamer“. 4a. „Ja, men vi vil sa nodig!“ sagde hofdamerne. 5a. „Det er snak!“ sagde prinsessen, og nar jeg kan kysse ham, sa kan I ogsaa! Husk pa, jeg giver eder kost og lon!“ og sa matte hofdamen

ind til ham igen. 6a. „Hundrede kys af prinsessen“, sagde han, „eller hver beholder sit“. 7a. „Stå for“ sagde hun, og sa stillede alle hofdamerne sig for, og han kyssede da²⁸.

[‘1a. „Aš manau, kad jis pamišęs“, – pasakė princesė ir nuėjo, bet, paėjusi kiek kelio, kaip įbesta sustojo. 2a. „Reikia remti meną, – pasakė ji. – Aš juk karaliaus duktė“. 3a. „Pasakyk jam, kad kaip ir vakar gaus dešimt pabučiavimų, o likusius – iš rūmų damų“. 4a. „Taip, bet mums taip nesinorėtų“, – pasakė rūmų damos. 5a. „Tuščios šnekos! – pasakė princesė. – Jei jau aš galiu jį bučiuoti, galėsite ir jūs! Atminkite, jog aš jus peniu ir moku algą!“ Taigi rūmų dama turėjo eiti pas jį ir vėl. 6a. „Šimtas princesės bučinių, – atrėžė jis, – arba kiekvienas pasilaiko savo dalį.“ 7a. „Stokit aplink“, – paliepė ji, ir visos rūmų damos ją apstojo, o kiaučiaganys ėmė bučiuoti.’]

1, 1a, 2a. Anderseną tą pačią princesės dvejonų ir apsisprendimo situaciją kuria įtaigiau. Tam jis skiria du sakinius. Užuoat ilgu sakiniu trečiuoju asmeniu aptaręs, kaip princesė svajoja turėti kokį nors daiktą (folklorinėje pasakoje – grojantį laikrodį, Anderseno – muzikos instrumentą), rašytojas, vartodamas menamąją kalbą, leidžia prabilti pačiai princesei. Pirmajame Anderseno sakinyje tarsi pjesėje sukuriamą dramatinę sceną. Piešiamas vizualinis einančios princesės vaizdas: *ėjo ir kaip įbesta sustojo*. Atskleidžiama vidinė įtampa, kurią kuria neapykanta: *jis tikras beprotis*, ir dvejonės: *vos mažumėlę paėjusi, kaip įbesta sustojo*. Literatūrinis tekstas dinamiškėja. Įdomus Andersenui apskritai būdingas antrasis ištraukos sakinytis, kuriame princesės dvejonės pratęsimos iki galutinio apsisprendimo. Princesė autoironiškai pateisina tolesnę kryptį tikslo, o drauge ir nuodėmės link. (Panaši autorefleksija atskleidžiama ir kituose Anderseno kūrinuose: „Rojaus sodas“ (*Paradisets Have*) ir „Raudoni batukai“ – *De røde Sko*). Taigi folklorinėje pasakoje išplėtotą princesės mąstymą jis keičia ekspresyvia dramatine scena, kuri išskleidžiama į du sakinius. Autorius psichologiškai motyvuoja žmogaus, stovinčio egzistencinėje kryžkelėje – tarp nuodėmės ir ne nuodėmės, – vidinę būseną, atskleisdamas ją vizualiniu dvejojančio žmogaus vaizdu, parodydamas mąstymo sklaidą, pagaliau autoironija – *Reikia remti meną, aš juk karaliaus duktė* – atskleisdamas princesės santykį su savimi.

2, 3–7a. Abiejų nagrinėjamų tekstų sakiniuose parodomi princesės ir rūmų damų santykiai, brėžiama slėpimosi nuo pašalinių akių strategija. Šiai situacijai aptarti folklorinėje pasakoje skiriama gana daug dėmesio – aprašoma dviem ilgais sakiniais. Princesė nusprendžia, kad jai ir neturtėliui gulint lovoje ratu aplink lovą stovinčiuose krėsluose su žvakėmis rankose turi sėdėti rūmų damos. Jos sakosi suprantančios šią situaciją, nes pačios ir patarusios princesei taip elgtis (3). Taigi matyti, jog princesė vaizduojama nepakankamai įtaigiai: princesės esmė – princesiškas – atskleidžiama ne iki galo. Anderseną tą pačią situaciją parodo vienu ekspresyviu sakiniu: princesė įsako, o rūmų damos tėra vykdytojos. Ilgiausią folklorinėje pasakoje vaizduojamą apsaugojimo nuo pašalinių akių strategiją Anderseno tekste keičia du žodžiai: *stokite už manęs (stå for)*. Taip nusakyta tapati situacija. Be to, matyti, jog rūmų damos absoliučiai paklūsta princesei.

4–3a, 4a, 5a, 6a. Šie sakiniai atskleidžia folklorinės ir Anderseno pasakos akcentų diferenciaciją. Teigiamai žiniai pranešti folklorinėje pasakoje skiriamas vos vienas sakinytis. Rūmų damos nusileidžia pas skurdžių, pasako užmokesčio atsiėmimo laiką ir

primena jam, kad neužmirštų atsinešti svarbiausios vertybės – laikrodžio. Visiškai kitaip sutartis sudaroma Anderseno pasakoje. Pirmiausia princesė, argumentuodama rūmų damų ekonominę ir kitokią priklausomybę, perkelia joms dalį išpaireigojimo bučiuotis su kiauliaganiu. Situacija grindžiama psichologija – žmogui būdingas suvokimas, kad daugelio daroma ta pati nuodėmė sumažėja arba ir visai nelaikoma nuodėme. Lengviau pateisinti savo poelgį analogišku kitų žmonių elgesiu. Kitaip tariant, Anderseną princesės ir rūmų damų diskusijomis princesės charakteristiką papildo psichologinėmis detalėmis. Netiesiogiai charakterizuojamos ir rūmų damos. Į nuodėmę jos stumiamos ne savo valia, tai daryti jas skatina išorinės aplinkybės – ekonominė priklausomybė nuo valdžios. Trečias visiškai nebūdingas folklorinei pasakai aspektas – kiauliaganio charakteristika. Jis nepasitenkina rūmų damų bučiniiais, taigi yra išdidus maksimalistas, gerą skonį turintis ir vertybes atskiriantis *skurdžius*.

5, 6, 7, 8–7a. Folklorinėje pasakoje esminga veiksmą apibūdinti detalieji, iki mažiausių smulkmenų. Svarbus ne vien pats veiksmas, bet ir kaip, kokiomis aplinkybėmis jis vyko, kur slypi numatomo veiksmo klaida. Koncentruojamasi į princesės ir skurdžiaus gulėjimo vienoje lovoje aplinkybes, kaip atsitinka, kad aplink princesės lovą sėdinčios damos nesutrukdo per naktį jai pastoti. Anderseno kūrinio veiksmas svarbus tik tiek, kiek juo būtų galima atskleisti norimą tiesą; šioje vietoje konstatacija – *Jis pradėjo ją bučiuoti* – reikalinga princesės gėdai atskleisti.

Taigi analizuota ištrauka išryškino esminius Anderseno talento bruožus – gebėjimą *kurti vizualiai ryškų dramatinį vaizdą, naudoti giluminį psichologizmą, aptariant koncentruotis ne tiek į veiksmo pobūdį, kiek į jo tikslą, subtiliai apibūdinti antraeilis personažus*.

Įsidėmėtinas žymaus H. Ch. Anderseno kūrybos tyrinėtojo S. Norrildo šios pasakos vertinimas:

Vaikas, pavyzdžiui, „Kiauliaganį“ skaito labai paviršutiniškai, o suaugusysis gali sutapatinti prinčą su rašytoju, o princesę su neturinčia skonio publika. Kvepianti rožė ir suokianti lakštingala gali būti jo meno simboliai, nes jis stengėsi kurti akiai ir ausiai patrauklų meną, griežtynę ir smirdintis puodas – apgailėtini surogatai, kuriuos pasirenka princesė parduodama savo garbę. Taip Anderseną atmeta pamatinį folklorinės pasakos pasakojimą, kaip išdidi princesė (būtiniausias folklorinės pasakos princesei priskiriamas titulas) išauklėjama per nesėkmes ir kančias <...>. Anderseno pasakos pabaigoje princesė įkūnijanti kvailumą, jai tenka stovėti už durų. *Ak tu mielas Augustinai, viskas dingo, dingo, dingo* <...>. Ši pasaka gerai iliustruoja Anderseno darbų metodą. <...> Lyginant Anderseno ir liaudies pasaką matyti, kaip jis pertvarko epinį pasakojimą į daugybę glaustų dramatiškų pakopų, kur daugiausia pasakojant vartojama tiesioginė kalba²⁹.

Folklorinių pasakų pagrindu parašyti Anderseno kūriniai paprastai nėra išskiriami, bet vertinami integruotai. Įdomu, kad ne tik Anderseną veikė folklorinė pasaka. XIX a. viduryje, užrašant naujų danų folklorinių pasakų variantų, pasakotojai kaip danų liaudies pasaką nejučiomis ėmė sekti Anderseno pasakų variantus. Pasak E. Kofod, šiuo požiūriu ypač buvusios populiarios dvi Anderseno folklorinių pasakų pagrindu sukurtos pasakos: „Kelionės draugas“ ir „Ką senukas padarys, viskas bus gerai“³⁰.

4. Anderseno ir folklorinės pasakos sąveikos ir sąlyčiai

Šioje straipsnio dalyje bus išryškinta, kaip Anderseną visoje savo smulkiojoje prozoje naudojami folklorinės pasakos konvencijomis.

Folklorinės pasakos formulės ir stereotipai. Anderseno pasakų, panašiai kaip ir folklorinių, poetiniame pasaulyje gyvena princai ir princesės, savarankiškai egzistuoja gamtos ir mistikos pasauliai. Jis sąmoningai naudojami įvairaus pobūdžio folklorinės pasakos elementais, jos herojų drabužiais, daiktais (dažni, pvz., *nuostabiausias šilkas, brangiausias auksas*), kitokiais dalykais, kurie folklorinėje pasakoje turi maginių galių (pvz., *skraidanti skrynia, stebuklingi šunys*). Atrodo, kad skaičių magija Andersenui buvo itin reikšminga (pvz., *trys šunys, trys broliai, tris kartus šokinėjama*). Be to, nors ir nevyraujančia tendencija, jis rinkosi panašias į folklorinių pasakų išžangos formules: *Tai atsitiko kitą kartą* (12-oje kūrinio); *Tai atsitiko viename mieste* (9); *Tai atsitiko kaimo vietovėje / miške* (6). Itin nedaug čia tradicinių folklorinei pasakai įprastų pabaigų, Anderseną „radikalčiai atsiriboja nuo folklorinėms pasakoms būdingos laimingos pabaigos <...>. Jos tiesiog neviltingos, liūdnos ar tiesiog tragiškos, su gyvenimo šešėliais“³¹.

Panašiai kaip ir folkloro, Anderseno pasakos realybėje visai nesvarbu, kaip geografiškai išsidėsto vietos, kuriose veikia personažai, kokia jų priklausomybė viena nuo kitos, pagaliau kaip toli viena nuo kitos yra. Pasakotojas *pamato* mirusius Italijos miestus – Pompėją, regi Pasaulio tvaną ir Nojaus Arką, pabūna antikos ir XVI a. Renesanso epochose. Čia pat skleidžiasi dabartinė kūrėjo jausena, jo liūdesys, nerimas, kūrybinė ekstazė ir t. t. Vietos universalumas – uždara ir atvira erdvė, Danija, Švedija, Vokietija, Kinija, Indija, Italija, Paryžius, Izraelis, Grenlandija, Fesas. Europa, Azija ir Afrika. Kiemas, skurdaus namo kambarys, teatras, Luvro apartamentai, kalva, miško ir jūros papėdė, Pompėjos griuvėsiai, redakcija, Liuneburgo dykvietė, Feso dykuma, kapinės, Romos imperatoriaus rūmų griuvėsiai, Kinijos šventykla, vienuolynas, bažnyčios rūšys, smuklė, kalėjimas ir pan. Palyginti su folklorinės pasakos realybe, Anderseno kūrinuose labai dažnai nurodomos konkrečios aprašomos vietovės.

H. Ch. Anderseno smulkiojoje prozoje regimi skirtingiausi žmonės – nesivaldantys vyrai, moterys, įsimylėję jaunuoliai, indė, italų renesansinės poezijos kūrėjas Tasso, garsus danų skulptorius Torvaldsenas, turtingi žemvaldžiai, ūkininkai, valstiečiai emigrantai, teatro juokdarys Pulčinelis, kadetas ir karininkas, senmergė, mirštanti žmona, mirštantis vyras, didikas su žmona, miestelio meras, senučiukė motina, neturtinga mergaitė, vežikai, dainininkė, dailininkas, poetas, redaktorius, pirklys iš Rytų, kaminkrėtys, jaunas šventikas, keliaujantys muzikantai, nuotaka, princesė, kalinys ir pan. Personažų čia daug daugiau ir įvairesnių nei folklorinėse pasakose, tačiau, pavyzdžiui, karalius, panašiai kaip ir folklorinėse pasakose, egzistuoja tik kaip princesės tėvas („Skiltuvas“, „Kelionės draugas“, „Kiauliaganys“), gana tradiciškai traktuojama ir pamotė (pvz., „Laukinės gulbės“). Anderseną, ypač pirmuoju kūrybos laikotarpiu, veikėjų nepavadina, jie tik įgyja *mergaitės, kareivio, senutės*,

karaliaus ir pan. statusą. Vis dėlto trafaretiškiems personažams dažnai pateikiamos psichologinės charakteristikos, o giluminis psichologizmas folklorinei pasakai visiškai nėra būdingas³².

S t e b u k l a s – vienas esmingiausių ir būtinų bet kurios folklorinės bei daugelio literatūrinių pasakų aktantas. Stebuklo samprata, jo raiškos vieta, būdai, stebukle dalyvaujantys, jį verčiantys įvykti ar užimantys stebėtojų pozicijas veikėjai literatūrinėje pasakoje yra kitokie nei folklorinėje, kartais skiriasi net radikaliai. Pavyzdžiui, vokiečių literatūrinės pasakos stebuklui būdingas herojaus išėjimas iš realybės esant ypatingoms sąlygoms (herojui nuvargus, susimąsčius, išgyvenant didelę įtampą, ilgėsį), meilė arba neapykanta neretai stimuliuoja jo perėjimą į stebuklo plotmę, kai kada spalva arba muzika yra būtina herojaus buvimo tarp stebuklų sąlyga³³.

Anderseną pasakų situaciją modeliuoja taip, kad besireiškiančią negatyvią gyvenimišką būseną ar aplinkybę netikėtai pakeistų pozityvi. Tas situacijos pasikeitimas arba virsmas vyksta keliais būdais: 1) vienuose kūriniuose viskas tarytum paliekama savieigai, ir *stebuklas įvyksta labai natūraliai*. Pavyzdžiui, „Bjauriajame ančiuke“ stebuklas lyg ir joks stebuklas, tiesiog prasiskleidžia natūrali gulbės prigimtis. Tačiau kūrinio kontekste – tai stebuklas; 2) kita kryptis – *mažytis impulsas*. Jis taip pat visiškai natūralus, *leidžiantis gyvenimiškam stebuklui įvykti*. Čia minėtinos tokios pasakos: „Lakštingala“, kurioje stebuklas yra imperatoriaus akyse pasirodžiusios ašaros, išgirdus lakštingalos giesmę; „Penki iš vienos ankšties“, kur po sergančios mergaitės langu nukritęs ir išdygęs žirnis suteikia jėgų jai pasveikti; „Luošys“ – čia stebuklu tampa ponios luošam, vaikščioti negalinčiam vaikui padovanoti daiktai – pasakų knyga ir paukštelis narvelyje. Jie padeda gyvenimiškam stebuklui įvykti: *susiklosčius tam tikroms aplinkybėms, beviltiškas ligonis pradeda vaikščioti*. Šios ir kitos panašios Andersenų pasakos savo esme neturi nieko pasakiška: visa, kas jose vyksta, yra tik gyvenimo tiesa; 3) kai kuriose pasakose (pvz., „Skiltuvas“, „Rojaus sodai“, „Laimės kaliošai“, „Skraidanti skrynia“) stebuklas iš esmės vyksta pagal folklorinės pasakos dėsnius.

Būdingas Andersenui stebuklas kasdienybėje vis dėlto gerokai dažniau atsitinka žemųjų socialinių sluoksnių žmonėms. Pavyzdžiui, kūrinyje „Penki iš vienos ankšties“ po langu pražydęs žirnis tampa mažu stebuklu, padėjusiu išgyti, neturtinagai mergaitei. Šiame kontekste Anderseną ypač pabrėžia didelį skurdą: *Mažame palėpės kambarėlyje gyveno varginga moteriškė, dieną eidavo į svetimus namus kūrrenti krosnių, pjauti malkų ir kitą darbą dirbti. Moteriškė buvo ir stipri, ir darbšti, o vis dėlto gyveno skurdžiai*. Šiame kontekste parodoma, kad neturtingas žmogus, negalintis net fiziškai užpildyti savo dvasinės erdvės materialiais išorinio pasaulio dalykais, ją tiesiog palieka tuščią ir atvirą stebuklo raiškai.

Anderseną poetizuoja unikalią galimybę, atsiveriančią neturtingam vaikui kaip stebuklas, galimybę, leidžiančią išsiveržti iš slogaus neturto, sunkios socialinės padėties ar paveldėjimo nulemtą vargą ir įsiveržti į meno pasaulį: Johanė užauga garsia dainininke („Po gluosniu“ – *Under Piletræet*), Peteris tampa žymiu muzikantu („Aukso lobilis“ – *Guldskat*), o Georgas – architektu („Sargo vaikas“ – *Portnerens Søn*).

Folklorinės pasakos mentalitetas. Tradiciškai manoma, kad folklorinėje pasakoje elementariais siužetais sklaidžiasi universalus turinys. Jų potekstėje yra vaikams aktualių žinių, pasakos padeda jiems įveikti baimes, „užaugti“. Vaikų psichologas Bruno Bettelheimas parodė, kaip folklorinėse pasakose aktualinamos vaiką kamuojančios dilemos ir kaip pasakų siužetai padeda jas įveikti per fantaziją. Pavyzdžiui, seserų tarpusavio pavydas iškeliamas „Pelėnėje“, motinos pavydas dukteriai – „Snieguolėje“, baimė būti paliktiems – pasakoje „Jonukas ir Grytutė“. Bėgant šimtmečiams folklorinė pasaka darėsi vis rafinuotesnė „minkštindama, niuan suodama atviras ir paslėptas reikšmes taip, kad jos galėtų įvairiais lygiais kalbėti tiek vaikui, tiek suaugusiajam, ir kalbėti universaliai“³⁴.

Literatūrinės pasakos kūrėjui – vienam – paprastai yra sunkiau išreikšti intuityviai suvokiamą tiesos turinį. Neretai tas tiesos turinys ramstomas logiškais *išprotautomis* struktūromis, kurios kalba labiau protui, o ne širdžiai. Anderseno gyvenamuoju metu, Sigrid Müller teigimu, literatūrinės pasakos kūrėjai buvo radikaliai nusišukę nuo folklorinei pasakai būdingo išorinio primityvumo, paprastumo. Svarbiausias to laikotarpio pasakų bruožas buvo bekraujis jų alegoriškumas³⁵ ir filosofija³⁶. Šiuo požiūriu Anderseną buvo išimtis, nes, kūryboje spėsdamas savo, kaip asmens, psichologines problemas, gebėjo išlaikyti folklorinėms pasakoms būdingą dilemų raišką ir drauge sudaryti galimybę skaitytojui per pasakos fantaziją išlaisvinti ir „sunaikinti“ savo baimes, kitas psichologines problemas. Pavyzdžiui, vaikystėje sutiktas bjaurusis ančiukas ne tik supažindina su brendimo amžiaus sunkumais, bet ir teikia vilties. Neatsitiktinai rašytojas intelektualas Thomas Mannas, jau būdamas 80-ies metų, yra pasakęs, kad ne tik visą gyvenimą mėgęs Anderseną, bet ir jo kūrinys „Drąsusis alavo kareivėlis“ atpažinęs savo paties gyvenimą³⁷. Panašiai Anderseną kūrė ir anglų rašytojas Williamas Makepeace Thackeray’us³⁸.

Anderseną savo vaizduotei atskleisti intuityviai vartojo vaikų kalbą, ji ir yra paveikiausia – kaip gydomoji priemonė. Be to, ir pasirinktas žanras – pasaka – „labiau nei saktė orientuojasi į visur ir visada atsitinkančius dalykus, labiau nei mitas domisi pasaulio vidujais įvykiais, tuo, kas gali atsitikti kiekvienam Joneliui ir kiekvienai Grytutei“³⁹, joje gali slypėti kitaip neišreiškiamas tiesos turinys⁴⁰. Psichologo B. Bettelheimo nuomone, H. Ch. Anderseną yra vienas iš nedaugelio literatūrinės pasakos rašytojų, kurio kūrinuose egzistuoja laiko patikrinti folklorinių pasakų principai⁴¹.

Pasakojimas stiliuje. Folklorinė pasaka plinta tarp žmonių ją pasakojant, todėl natūralu, kad per ilgą laiką pasakotojai ją modifikavo taip, kad ji geriausiai tiktų *būti pasakojama*. Šis aspektas buvo labai svarbus ir literatūrinę pasaką kūrusiam Andersenui. Jau pirmasis pasakų rinkinėlis buvo pavadintas „Pasakos, papasakotos vaikams“. Šioje vietoje žodis *papasakotos* įgyja dvi reikšmes. Pirmoji reiškia paties Anderseno veiksmą – jis, kaip autorius, papasakoja kūrinį vaikams, antroji – jog skaitomos pasakos būtų suvokiamos kaip pasakojamos. Anderseną sąmoningai angažavosi kurti pasakojimo išpūdį turinčius kūrinius. Jis yra rašęs: „Kūrinio stiliuje turi būti girdimas pasakojimas. Dėl to kūrinio kalba turi būti panaši į žodinio pasakojimo kalbą, kuria pasakojama vaikams, bet ir suaugusieji kūrinių

turi girdėti irgi kaip tik taip⁴². Anderseno intencijos buvo iki galo atskleistos: „...kad Andersenui pavyko rašyti taip, jog *pasakos atrodo tarsi būtų pasakojamos žodžiu*, yra akivaizdu ir nekelia abejonių⁴³ [išskirta mano – A. G.]. Tas kūrinuose esantis pasakojimo išpūdis buvo labai svarbus ir pačiam rašytojui, nes jis mėgo savo kūrinius skaityti garsiai. Tą jo azartą rodo kad ir toks pavyzdys. Andersenui pirmą kartą atvykus į Italiją ir jį priėmusiems žmonėms pakvietus aplankyti Koliziejų, Šv. Petro baziliką, kitas miesto įžymybės, jis atsisakė, priversdamas žmones iškart klausytis jo garsiai skaitomo „Bjauriojo ančiuko“. Beje, Anderseną buvo neprilygstamas savo kūrinių skaitovas. Net Amerikos diplomatas George’as Griffinas, išgirdęs, kaip savo kūrinius skaito Anderseną ir Charles Dickensas – du įžymūs to meto skaitovai, – teigė, kad Anderseną buvęs pranašesnis. Tiesa, Dickenso balsas buvo stipresnis, labiau *sceninis*, bet Anderseno – minkštesnis, muzikalus. Klausant Dickenso, negalėjai pamiršti, kad rašytojas *skaito* savo kūrinį, o ne jį pasakoja. Klausantis Anderseno – atvirksčiai. Pavyzdžiui, jam skaitant pasaką „Mergytė su degtukais“, buvo galima verkti kaip vaikui užmiršus viską⁴⁴. Vis dėlto Anderseną turėjo vieną silpnybę. Išsijautęs į skaitomą kūrinį, jis nelabai domėdavosi, kam skaito ir apskritai ar jo kas nors klausosi. Tokį Anderseno skaitymo ypatumą pastebėjo įžymus XIX a. danų karikatūristas Fritzas Jürgensenas (1818–1863), bendradarbiavęs Kopenhagos satyriniame laikraštyje „Korsaras“ (*Corsaren*). Dar būdamas maždaug dešimties metų, jis nupiešė Anderseno, skaitančio savo kūrinius, karikatūrą. Joje matyti, kad visi iki vieno klausytojai miega, o Anderseną ir toliau pakiliai tebeskaito.

Taigi Anderseną intuityviai juto, kad jo kūriniai ir jų žanrai tinkami skaityti balsu, tai patvirtina ir šiuolaikiniai literatūrologai: „...saloninis bendravimas sudaro palankias sąlygas žanrams, kurie paklūsta pokalbio taisyklėms, <...> pirmenybė čia teikiama trumpiems žanrams“⁴⁵.

Išvados

1. H. Ch. Anderseno gyvenamuoju metu (1805–1875) buvo itin padidėjęs dėmesys pasakai: viena vertus, intensyviai renkamos ir tiriamos folklorinės pasakos, kita vertus, rašytojai, įkvėpti vokiečių romantikų pavyzdžio, kūrė ir buvo skatinami kurti literatūrinę pasaką.

2. Anderseno kūrybos sąveikos su folklorine pasaka yra dvikryptės. Ankstyvuoją literatūrinės pasakos kūrybos laikotarpiu jis tiesiogiai orientavosi į folklorinę pasaką ir jų pagrindu sukūrė septynias literatūrines pasakas. Vėliau jo paties pasakas imta pasakoti kaip folklorines (šia prasme ypač buvo populiarios pasakos „Kėlionės draugas“ ir „Ką senukas padarys, viskas bus gerai“).

3. Anderseną sąmoningai naudojami daugeliu folklorinėms pasakoms būdingų konvencijų (skaičių magija, neindividualizuoti personažai, folklorinei pasakai būdingi stebuklai, tradicinės pasakos pradžios formulės, nekonkreči vieta).

4. Skirtingai nei folklorinėje pasakoje, laikas dažniau esamasis nei būtasis, charakterizuojami net ir nepagrindiniai personažai, būdingas psichologizmas, kon-

centruojamasi į gamtos aprašymus, gamtos jėgos atskleidžiamos kaip pozityvios, pakinta vertės objektai.

5. Anderseną sušvelnina su žmogaus seksualumu susijusius momentus. Pavyzdžiui, „Kiauliaganyje“ princesei tenka tik bučiuotis su kiauliaganiu, užuot su juo gulus į lovą ir tapus nėščiai, kaip paprastai nutinka analogiškose folklorinėse pasakose.

6. Anderseno sąmoninga strategija – savo smulkiąją prozą rašyti taip, kad skaitant kūrinių būtų išlaikomas pasakojimo išpūdis, t. y. skaitoma tarsi pasakojama.

¹ Vien apie Italiją prieš H. Ch. Anderseną kelionių aprašymų knygas buvo išleidę J. W. Goethe (*Italianische reise, 1786–1787*), H. Heine (*Reisebilder, 1826–1831*) ir kt.

² *J. de Mylius*. *Naturens stemme* i H. C. Andersens eventyr. Odense, 1989, p. 8.

³ *U. Eco*. *Tobulos kalbos paieškos Europos kultūroje*. Vilnius, 2001, p. 297.

⁴ *I. L. Rasmussen*. *Rummet* i H. C. Andersen *Den lille havfrue*. – *I. L. Rasmussen*. *Øjets sekraft og billedets fødsel*. København, 2000, p. 93.

⁵ *H. Hesé*. *Esė*. Vilnius, 1991, p. 73.

⁶ *V. Makarovas*. *Apie bičiulių knygas*. Vilnius, 1972, p. 67.

⁷ Ten pat, p. 67.

⁸ Pasak U. Manno, „Goethe’s, Hoffmanno, Tiecko, Brentano ir Anderseno literatūrinės pasakos – tai ne tos pasakos, kurias mieliems vaikučiams iki šių dienų konstruoja pasakų gamintojai, šalindami iš jų visas baisybes ir paversdami jas ideologiškai naudinga meno produkcija. Tikra, autentiška pasaka pasakoja apie būtį, pasakoja kietai, kaip kieta yra ir pati tikrovė“ (*U. Mann*. *Apie mitinį mąstymą*. – *Naujasis židinys*, 1993, Nr. 3, p. 14).

⁹ *E. Koenders*. H. C. Andersens eventyr på hollandsk – børne- og / eller voksenalitteratur. – Andersen og Verden. Odense, 1993, p. 217–228.

¹⁰ *F. Frölich*. Problemer med at nyoversætte eventyrene til tjekkisk med særligt henblik på voksen / barn reception. – Andersen og Verden. Odense, 1993, p. 192–197.

¹¹ Pagal: *J. de Mylius*. *Forvandlingens Pris*: H. C. Andersen og Hans Eventyr. København, 2004, p. 11–12.

¹² *S. Norrild*. *Dansk Litteratur fra Saxo til Kaj Munk*. København, 1949, p. 10.

¹³ *Johan de Mylius*. „Hr. Digter Andersen“: *Liv Digting Meninger*. København, 1995, p. 28.

¹⁴ Pagal: *E. D. Hirsch*. *Validity in Interpretation*. Yale, 1967, p. 75–92.

¹⁵ *Г. Х. Андерсен*. *Повести для детей*. Петербургъ, 1922.

¹⁶ Pagal: *Т. Г. Леонова*. *Русская литературная сказка XIX века в её отношении к народной сказке*. Томск, 1982, p. 21.

¹⁷ *K. Urba*. *Vaikų literatūros konpektai*: Tuvė Janson. Vilnius, 1994, p. 3.

¹⁸ Apskritai, pasak Jurijaus Novikovo, „knyginės, literatūrinės kilmės tradicijos ir žodinės, folklorinės tradicijos sąveika priklauso nuo folkloro būklės. Kuo folkloro tradicijos stipresnės, kuo daugiau yra talentingų liaudies dainininkų ir pasakų sekėjų, tuo rečiau pasakų klausytojas griebiasi knygos; tam paprasčiausiai nėra poreikio. Spausdintų šaltinių įtaka nedidelė ir tuose rajonuose, kur vieni ar kiti žanrai jau seniai nebeprisimenami, – miršta pati tautosakos tradicija, o kartu nyksta ir pastangos ją perimti. O štai ten, kur dar gyvai atsimenamas pilnakraujis pasakų ir bylinių funkcionavimas, knygos kaip folkloro pažinimo šaltinio vaidmuo smarkiai išauga, tačiau visada tai rodo žodinės tradicijos krizę. Būdinga, jog iš knygų paprastai perimami tie kūriniai, kurių siužetai ir stilistika artimi liaudies tradicijai“ (*J. Novikovas*. *Pasaka meluodama pamoko* (A. Puškino pasakos ir folkloro tradicija). – *Rubinitis*, 1999, Nr. 1, p. 23).

¹⁹ *P. Rubow*. H. C. Andersens Eventyr. Forhistorien – ide og form, sprog og stil. København, 1942, p. 155.

²⁰ *J. Møllehave*. H. C. Andersens salt: om humoren i H. C. Andersens eventyr. København, 1985.

²¹ Pagal: *L. Bødker*. *Talt og Skrevet 1940–1974*. København, 1975, p. 8.

²² A. *Karlskov Skyggebjerg*. Fra folkeeventyr over kunsteventyr til metaeventyr. – <http://www.hca2005.dk/Danish/Undervisning> .

²³ I. Y. *Möler-Christensen*. Den danske eventyrtradition 1800–1870. Odense, 1997, p. 140–141.

²⁴ Cituojama iš: *Hansas Kristianas Andersen*s. Laukinės gulbės. Vertė Juozas Balčikonis. Vilnius, 1985, p. 38.

²⁵ Pagal: E. M. *Kofod*. De vilde Svaner og andre folkeeventyr: Sidestykker til syv af H. C. Andersen eventyr. København, 1989, p. 51–56.

²⁶ G. *Brandes*. Indlending til Verdensudgaven af H. C. Andersen's eventyr. København, 1900, p. 108.

²⁷ Danų liaudies pasakos tekstas (versta mano – A. G.) iš: E. M. *Kofod*. Min. veik., p. 120.

²⁸ Ten pat, p. 187.

²⁹ S. *Norrild*. Dansk Litteratur fra Saxo til Kaj Munk. København, 1949, p. 10.

³⁰ E. M. *Kofod*. Min. veik., p. 18.

³¹ J. de *Mylius*. „Hr. Digter Andersen“: Liv Digtning Meninger, 1995, p. 42.

³² H. *Holmberg*. On “The Emperor’s New Clothes”. – Hans Christian Andersen: A Poet in Time. Odense, 1999, p. 355.

³³ Apskritai „gyvenimas iš literatūrinės pasakos reikalauja būti lanksčia ir paslankia, laukia jos dėmesio visoms naujovėms ir reiškiniams; ir vis dėlto pasaka pačia savo prigimtimi yra tradicinė: juk skaitytojas būtinai turi atpažinti pasaką, nusiteikti jos meninio pasaulio specifikai“ (cituojama pagal: M. *Литовецкуй*. Чтоб сильнее стала сказка: традиция романтической сказки. – Детская литература, 1987, № 5, p. 20.

³⁴ Pagal: J. *Wullschlager*. H. C. Andersen. En biografi. København, 2002, p. 230.

³⁵ Alegorinis situacijų vaizdavimo principas buvo svarbus ir pačiam Andersenui. Akivaizdu, jog daugelis jo pasakų – gyvenimo alegorijos, o alegorija, pasak Elinos Naujokaitienės, „nėra tik meninė priemonė, bet ir pasaulio aiškinimo bei jo suvokimo būdas, mąstymo, kuris visur ieško materijos ir dvasios ryšio, išraiška“ (žr.: E. *Naujokaitienė*. Oskaras Milašius – mistikas ir hermetinis poetas. Kaunas, 2001, p. 1). (Beje, Andersenio pomėgį idėjas slėpti po alegorinių vaizdų rodo ir tai, kad tarp 156 jo smulkiųjų kūrinių pasakėčių tėra keturiasdešimt.)

³⁶ S. *Müller*. H. C. Andersen. – Salmonsens Konversations Leksikon. København, 1912, p. 716–718.

³⁷ J. *Wullschlager*. Min. veik., p. 187.

³⁸ Ten pat, p. 292.

³⁹ U. *Mann*. Min. veik., p. 14.

⁴⁰ Ten pat, p. 11.

⁴¹ Pagal: J. *Wullschlager*. Min. veik., p. 230.

⁴² Bemærkninger til Eventyr og Historier, 1862 og 1874. H. C. Andersen's Samlede Skrifter, Bd. 15. 2. Udg, 1880, p. 297.

⁴³ E. M. *Kofod*. Min. veik., p. 50.

⁴⁴ Pagal: G. W. *Griffin*. My Danish Days. Philadelphia, 1875, p. 209.

⁴⁵ D. *Maingueneau*. Literatūros kūrinių kontekstas. Sakymas, rašytojas, visuomenė. Vilnius, 1998, p. 72.

HANS CHRISTIAN ANDERSEN AND THE FOLKLORIC TALE

ASTA GUSTAITIENĖ

Summary

On the basis of numerous academic studies, referable to this thematical paradigm, the author of the article reveals connections of the small prose by H. C. Andersen with the folkloric tale. One of the tendencies of the Danish golden age (1800–1850) is pointed out, namely, that of studying and popularizing the folk tales, as well as encouraging creation of the literary ones. Major attention is devoted in the article to the analysis and evaluation of seven tales by H. C. Andersen composed on the basis of folk tales. These 7 literary tales, i.e. *The Tinder Box*, *Jack the Dullard*, *The Wild Swans*, *The Traveling Companion*, *What the Old Man Does Is Always Right*, *Little Claus and Big Claus*,

The Swineherd, are analyzed extensively. Analysis and comparison of extracts from one of these compositions, i.e. *The Swineherd* (*Svinedrengen*) and the folk tale *The Conceited Maiden* (*Den stolte jomfrue*) are also presented. Having considered all the small prose by H. C. Andersen, i.e. 156 compositions, his attitude to certain conventions typical for the folkloric tale, is highlighted.

Interactions of H. C. Andersen's work with the folk tales are bi-directional. During the early period of his creativity, while composing the literary tales H. C. Andersen directly followed patterns of the folkloric tale, whereas later variants of the tales created by H. C. Andersen himself started spreading and were told as folk tales. In this respect, tales *The Traveling Companion* and *What the Old Man Does Is Always Right* became especially popular. H. C. Andersen consciously used many conventions typical for the folkloric tales, e.g. the magical numbers, the stereotypical non-individualized characters, the beginning formulae ("Once upon a time", "Once in a village", etc.), and the unspecified place of action, yet distancing himself from the typical ending formulae of the folkloric tales, as well as from their habitual happy endings, applying deep psychological insight instead. Unlike folkloric tales, H. C. Andersen most frequently used the present tense instead of the past, probably regarding the present as more suitable for the magical manifestations and for the fairy tales in general. Also his conscious strategy included framing the story into another narrative. With regard to the seven tales by H. C. Andersen mentioned above, his special concern for the nature descriptions may be noted (which is hardly typical in folklore tradition); also, the natural forces are mostly depicted as positive ones in tales by H. C. Andersen, contrary to the folk tales. He quite frequently presented detailed descriptions of peripheral characters as well as the protagonists, like in the *Jack the Dullard*. As a rule, the objects of value in the folk tales include items of nutrition and clothing, while H. C. Andersen tended to choose much more exotic things as objects of value in his tales, e.g. the scented pot, the musical instrument or the St. Martin's goose, like in the tale *The Swineherd*. In his tales, H. C. Andersen mitigated moments related to human sexuality, e.g. the princess in *The Swineherd* only has to kiss the swineherd, instead of having to lie down with him and becoming pregnant, as she does in the corresponding folk tales. The princess from *The Traveling Companion* by H. C. Andersen only has to think of the troll's head, whereas in the corresponding folk tale she treats the troll as her lover. Even indirect allusions to the intimacy between the princess and the king are missing in *The Wild Swans* as well; she does not bear children, etc.

Gauta 2005-12-12